

ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯҶО ВА ТАШАККУЛИ КОНСЕПСИЯИ РУШДИ УСТУВОР

Мирсаидов М.Н. - н.и.и, докторанти Академияи хоҷагии халқи Россия ва хадамоти давлатии назди Президенти ФР, дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ,
Сафаров А. - унвонҷӯи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Вожаҳои калидӣ: *консепсияи рушди устувор, бухрони глобалии экологӣ, рушди устувори иқтисодӣ, рушди устувори иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, ҳадафҳои рушди устувор, деградация, моддаҳои зарарнок, некуаҳволӣ, стратегияи миллии рушд.*

Заминаҳои пайдоиши консепсияи рушди устувор, ки марҳилаи муқаддамоти муаррифи мегардад, гузариши мантиқӣ аз экологияқунонии донишҳои илмӣ маншаъ мегирад. Дар натиҷаи омӯзиши қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ олимони Чей Форрестер[1], Доннела Медоуз [2], А.П. Назаретян.[3], В.И. Данилова-Даниляна, Н. А. Пискуловой[4] ва Белоусов К.Ю.[5] муайян карда шуд, ки дар солҳои 1970-1980 як қатор қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои бухрони глобалии экологӣ, маҳдудияти захираҳои табиӣ ва самаранокии истифодаи он, ифлосшавии муҳити зист ва ҳифзи он, вазъи ҳатари нестшавии аҳоли ва рушди иқтисодиёти таъминоти баробарии иҷтимоӣ, ки асоси зиндагӣ мебошанд, гузаронида шудааст.

Чунонки академик Гизатуллин Х.Н. қайд мекунад: «На классикҳои илмҳои иқтисодӣ, ки аз А. Смит сар карда буданд ва на мактабҳои минбаъдаи иқтисодӣ, аз ҷумла Марксизм ба маҳдудиятҳои экологӣ дар рушди иқтисодӣ аҳамият намендоданд. Ва танҳо дар солҳои 70-уми асри ХХ, вақте ки проблемаҳои экологӣ дар тамоми ҷаҳон якбора шиддат ёфтанд, дар назди илми иқтисод вазифаи гузошта шуд, ки тамоюлҳои мавҷудаи рушди экологӣ ва иқтисодиро таҳия карда, ба таври принсипнок консепсияҳои нави рушдро қоркард намояд».[6, 126 с.] Ҳамин тавр, дар ин солҳои институтҳои байналмилалӣ оид ба омӯзиши равандҳои ҷаҳонӣ аз ҷониби олимони ва коршиносони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ташкил шуда, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ бурданд. Аз ҷумла: Федератсияи байналмилалӣ институтҳои таҳқиқоти ояндабинӣ, Клуби Рум, Институти байналмилалӣ таҳлилҳои системавӣ ва Институти умумииттифоқии таҳқиқоти системавӣ (ВНИИС), ки дар замони собиқ Иттиҳоди Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ ташкил шуда буд, мебошанд. Натиҷаи таҳқиқотҳои олимони ва коршиносони институтҳои байналмилалӣ ба пайдоиши консепсияи рушди устувор асос гузошта, диққати ҷомеаи ҷаҳониро ба ин самт ҷалб намуд.

Бо истифода аз сарчашмаҳои муайян карда шуд, ки марҳилаи дуоми ташаққули консепсияи рушди устувор ин солҳои 1980-2015-ро дар бар мегирад. Ин марҳила бо пайдо шудани иборати рушди устувор рабт гирифта, ба омӯзиши васеи он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ таъия мекунад. Мавриди қайд аст, ки иборати рушди устувор аввалин маротиба соли 1980 дар «Стратегияи нигоҳдошти глобалӣ» истифода шуда, аз тарафи Шӯрои байналмилалӣ ҳифзи табиат ва захираҳои табиӣ қор карда баромада шуд. Аммо дар гардиши илмӣ мафҳуми рушди устувор дертар, яъне соли 1987 дар маърузаи «Ояндаи умумии мо»-и Комиссияи СММ дар бораи ҳифзи муҳити зист ва рушд истифода шудааст.[7, 253-254 с.]

Ҷояи рушди устувор дар Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд соли 1992, ки дар шаҳри Рио-де-Жанейро кишвари Бразилия баргузор гардид, бори дигар барраси шуда, дар он қарори таърихӣ оид ба тағйирдиҳии роҳи рушди тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ қабул гардид. Чунин як қарори беназири намояндагон ва роҳбарони 179 давлат, ки дар Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд ҷамъ омада буданд, аз вазъи торафт ноҳинҷори ҷаҳонӣ экологӣ ва пешгӯиҳои дар асоси таҳлилҳои илмӣ оид ба фалокати умумиҷаҳонӣ, ки мумкин аст дар асри ХХI ба амал ояд ва ҷиҳати азбайравии тамоми мавҷудоти зинда дар қурраи замин оварда расонад, вобаста буд.

Дар декларатсияи Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд, ки соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро баргузор гардид, масъалаҳои зерин баррасӣ ва қабулгардиданд:[8, 294с.]

- барои расидан ба рушди устувор ҳифзи муҳити зист бояд қисми қудонашавандаи раванди рушдро ташкил диҳад ва масъалаи мазкур набояд ҷудо аз он баррасӣ карда шавад;
- одамон ба ҳаёти солим ва ғайрибаҳш дар ҳамоҳангӣ бо табиат ҳуқуқ доранд;
- масъалаҳои экологӣ танҳо бо иштироки ҳамаи шаҳрвандони дахлдор нисбатан босамар ҳал карда хоҳанд шуд. Давлатҳои иттилоотонӣ ва иштироки аҳолиро бо роҳи пешниҳоди дастрасии васеъ ба иттилооти экологӣ инкишоф медиҳанд ва ҳавасманд месозанд.
- давлат дар қори нигоҳдорӣ, ҳифз ва барқароркунии ягонагии экосистемаи Замин ҳамқорӣ менамояд.

Дар конференсияи мазкур ба ҳамаи кишварҳои ҷаҳон тавсия дод шуд, ки консепсияҳои рушди устуворро дар сатҳи милли таҳия намоянд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ба паҳншавии ғояи рушди устувор конференсияи Рио-де-Жанейро тақони ҷиддӣ бахшид.

Бо гузашти вақт Саммити умумиҷаҳонӣ оид ба рушди устувор дар Йоханнесбург кишвари Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ соли 2002 баргузор гардид ва он мувофиқати ҷаҳонӣ инсониятро оид ба зарурати гузариш ба рушди устувор боз ҳам муҳимтар нишон дод. Қайд намудан зарур аст, ки дар ҳуҷҷатҳои конференсияи Рио ва Саммити Йоханнесбург таъкид гардид, ки заминаи ташаққули ба шакли нави рушди экологӣ-иқтисодӣ мебошад рушди устувор худнигоҳдоранда ва харобнақунанда гардад. Дар он таъкид шудааст, ки рушд мебошад ба нигоҳдории табиати зинда таъия кунад, рушд бояд

сохтор, вазифаҳо (функсияҳо) ва гуногунии низоми табиати заминро, ки аз онҳо намудҳои биологӣ вобастаанд ҳифз кунад. Барои ин ҳифзи низоми нигоҳдории ҳаёт (таъмини ҳаёт), нигоҳдории гуногунии биологӣ ва таъмини истифодаи устувори захираҳои барқароршаванда зарур аст.

Дар ин марҳилаи инкишоф чузҳои таркибии рушди устувор шарҳи васеътар пайдо намуданд. Масалан, Саммити СММ дар Йоханнесбург таъкид намуд, ки асоси рушди устувор се чузӣ як том – рушди иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад ва ин қисматҳо дар сатҳи маҳаллӣ, милли, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ баррасӣ мешаванд.[9]

Таъкидҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ бо он мақсад, ки вазифаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҳамаи давлатҳо бояд бо дарназардошти устувори онҳо, мувофиқат ба бартариятҳои экологӣ муайян карда шаванд.

Чи тавре Одинаев Ҳ.А. менависад: «Асосҳои концептуалии рушди устувор иҷрои воқеии худро дар ҳолати аз тарафи давлатҳо таҳия намудани барномаҳои милли ва минтақавӣ стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологӣ, ки асосашонро конфронси Рио-де-Жанейро гузоштааст, амалӣ сохта метавонад».[10, 240с.]

Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати амали намудани масъалаҳои пешниҳодшуда дар конфронси СММ (Рио-де-Жанейро) ва Саммити СММ (Йоханнесбург) дар як қатор давлатҳои тараққикарда Концепсияҳои рушди устувор таҳия карда шудаанд. Масалан: дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Федератсияи Россия ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр таваҷҷуҳ ба рушди устувор дар Чин аз соли 1994 оғоз шудааст. Дар Шӯрои давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин «Рӯзнома барои асри XXI дар Чин» -ро моҳи марти соли 1994 қабул намуд, ки дар рӯзнома татбиқи Стратегияи рушди устувор тасдиқ карда шуд. Дар Стратегияи мазкур ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист муҳим доништа шуда, шартҳои асосии он ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва беҳтарсозии баландбардории сифати зиндагии мардум баҳисоб меравад.[11]

Тибқи концепсияи ИМА, рушди устувор бо «рушди иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва адолати иҷтимоӣ бо ҳам алоқаманданд».[12,5с.]

Дар Федератсияи Русия санаи 01.04.1996 «Концепсияи гузариши Федератсияи Россия ба рушди устувор» қабул гардидааст. Аз тарафи муаллифони концепсия самтҳои асосии зерини гузариши Федератсияи Россия ба стратегияи рушди устувор муайян карда шудааст:

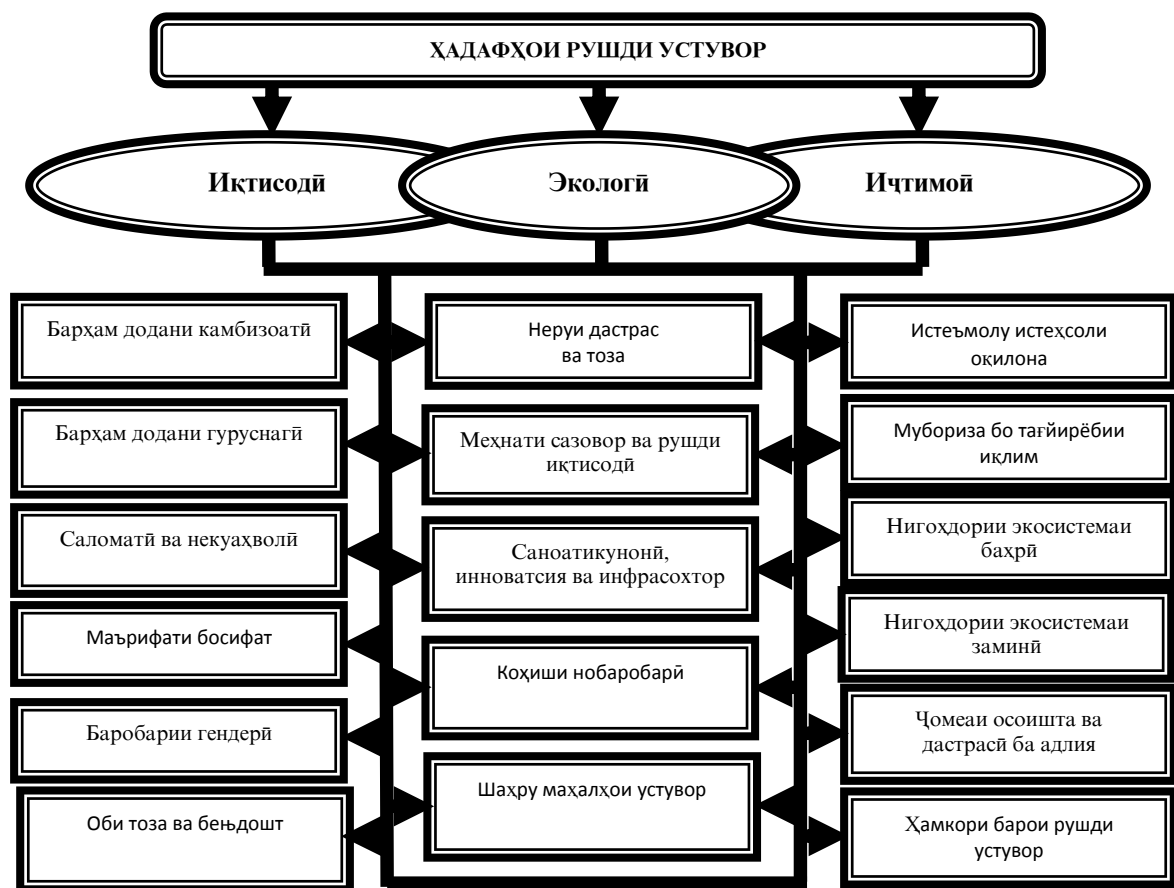
- ташкили асосҳои ҳуқуқии гузариш ба рушди устувор, аз он ҷумла бо назардошти такмили қонунгузориҳои ҷорие, ки механизмҳои иқтисодии истифодаи табиат ва ҳифзи муҳити зистро муайян мекунад;
- таҳияи низоми ҳавасмандкунонии фаъолияти хоҷагӣ ва муайянкунии ҳудудҳои ҷавобгарии барои натиҷаҳои экологӣ;
- арзёбии зарфияти хоҷагидорӣ экосистемаҳои локалӣ ва минтақавӣ мамлакат, муайянкунии таъсири имконпазири антропогенӣ ба он;
- ташаккули низоми босамари тарғиби ғояҳои рушди устувор ва ташкили низоми мутобиқи тарбия ва таълим.[13]

Бояд қайд кард, ки таҳлили муқоисавӣ концепсияи миллии ҶМЧ, ИМА ва Федератсияи Русия нишон медиҳад, ки мақсади асосии рушди устувор барои онҳо ҳифзи муҳити зист ва баробар ба баландбардории сатҳи некуаҳволии мардум дар асоси рушди иқтисодӣ мебошад.

Ҷанбаи миллии рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама бо мустақамии ҳамчун давлати мустақил, зарурати ҳарчи зудтар баромадан аз мушкilotи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва бӯҳрони экологӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, воридшавӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳифзи муносибатҳои неки ҳамсоғӣ бо мамлакатҳои дигари дунё ва ҳамкорӣҳои манфиатовар алоқаманд аст. Концепсияи рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси уҳдадорӣҳои байналмилалӣ оид ба Барномаи рӯз барои асри XXI, Ҳадафҳои рушди ҳазорсола ва декларатсияи Йоханнесбург оид ба муҳити зист ва рушд таҳия гардидааст.[14]

Мақсади асосии таҳияи Концепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор таъмини рушди муътадили иҷтимоӣ иқтисодӣ бо нигоҳдории муҳити зисти мусоид ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои табиӣ барои таъмини талаботи наслҳои имрӯза ва ояндаи мамлакат буд. Концепсияи рушди устувор, ки ҷавобгӯи талаботи воқеии замони муаррифи гардида буд, тавонист то як андоза ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ба таври куллӣ таъсир расонад, дар муайянкунии афзалиятҳои давлатӣ, стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва дурнамои ислоҳоти минбаъдаи мамлакат нақши муҳим гузошт.

Марҳилаи сеюми таҳаввул ва ташаккули концепсияи рушди устувор аз нигоҳи мо солҳои 2015- то инҷонибро дар бар мегард. Дар ин марҳила ҳадафҳои концепсияи рушди устувор мушаххас ва замонавӣ қунонида шуданд. Ин далел аз он гувоҳи медиҳад, ки аз ҷониби комиссияи Ассамблеяи Генералии СММ Дастури қорӣ оид ба ҳадафҳои рушди устувор, ки як қатор самтҳои экологӣ, иҷтимоӣ иқтисодиро дар доираи 17 ҳадаф ва 169 вазифа дар бар мегирад, таҳия гардида, санаи 25 сентябри соли 2015 дар шаҳри Нью-Йорк аз ҷониби 193 давлати узви СММ таҳти унвони «Тағйири ҷаҳони мо: рӯзномаи нави қорӣ оид ба рушди устувор барои давраи баъди соли 2015» тасдиқ карда шуда, ба дастрасӣ ба рушди устувор барои иҷрош ба ҳамаи давлаҳои ҷаҳон тавсия қунонида шуд. Ҳадафҳои рушди устувор аз рӯйи пешниҳоди СММ дар расми 1.оварда мешавад.

Расми 1. Ҳадафҳои рушди устувор аз рӯи пешниҳоди СММ.

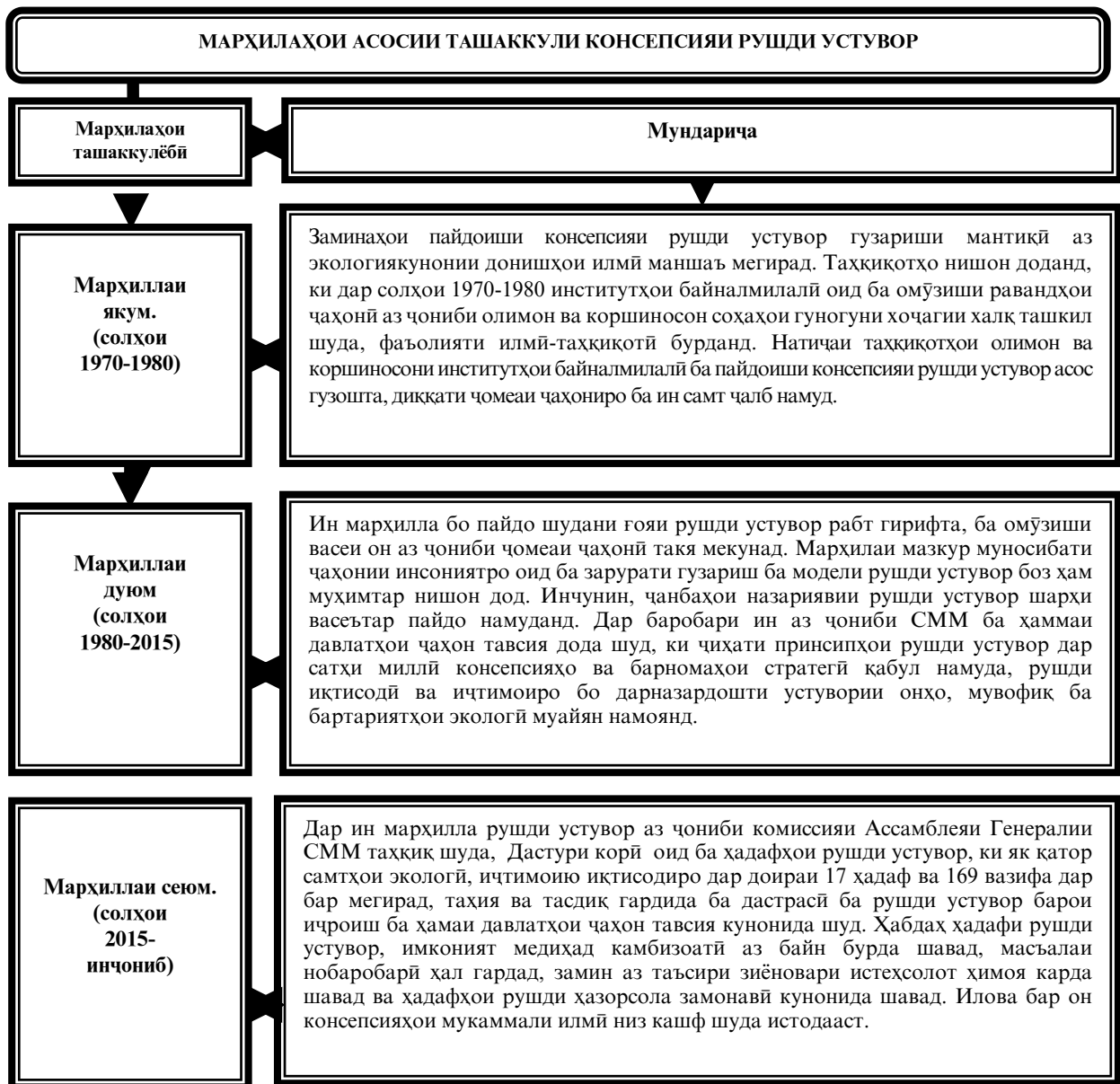
Ҳадафҳои рушди устувор, ки дар расми 1. омадааст, имконият медиҳад камбизоатӣ аз байн бурда шавад, масъалаи нобаробарӣ ҳал гардад, замин аз таъсири зиёновариҳои истеҳсолот ҳимоя карда шавад ва ҳадафҳои рушди ҳазорсола замонавӣ қонунида шаванд.

Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар асоси нишондоди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгӯиҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия карда шуд, ки он мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди мамлакат буда, ҳадафҳои мазкур дар нишондодҳо ва раҳнамоҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои соли 2014 ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 ва 2015 ифода ёфтаанд. Ҳуҷҷати мазкур бо назардошти тағйироти дар солҳои охир дар мамлакат ва ҷаҳон баамаломата, махсусан таъсири бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ ва иқтисодии солҳои 2007-2009 ба иқтисоди миллӣ омода карда шудааст. Стратегияи миллии рушд инчунин уҳдадорҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба Ҳадафҳои рушди устувор, ки сессияи 70-уми Ассамблеяи Генералии СММ дар моҳи сентябри соли 2015 қабул намудааст, ба назари эътибор гирифтааст.

Ҳадафҳои олиии рушди дарозмуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад, ки мақсадҳои зерини стратегияи рушдро дар бар мегирад: [15,5с.]

1. Таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ;
2. Раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таҳдид ба кишвари транзитӣ;
3. Таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
4. Вусъатдиҳии шугли пурмаҳсул;
5. Саноатикунӣ босуръати кишвар.

Ҳамин тавр, марҳилаҳои асосии ташаккули концепсияи рушди устуворро мо дар расми 2. нишон дода метавонем.

Расми 2. Марҳилаҳои асосии ташаккули концепсияи рушди устувор.

Назарияи рушди устуворро олимони хориҷӣ ва ватанӣ аз оғози пайдоиш то ба имрӯз дар сарчашмаҳои илмӣ бо тарзҳои гуногун шарҳу маънидод намудаанд, ки тавзеҳоти онҳоро ба баҳс илмӣ мекашем.

Маънидоди мафҳуми рушди устувор дар ҳисоботи Комиссияи СММ оид ба масъалаи муҳити зист ва рушд, ки бо номи «Ояндаи умумии мо» таҳти роҳбарии Гро Харлем Брундтланд пешниҳод гардидааст, возеҳ шарҳ дода шудааст. «Рушди устувор – ин чунин рушдест, ки талаботҳои ҳозираро қонеъ месозад, аммо қобилияти наслҳои ояндаро дар қонеъсозии талаботҳоиашон зерин хатар намегузорад. Он ду мафҳуми асосиро дар бар мегирад:

- мафҳуми талабот, аз ҷумла талабот барои зисти кишрҳои қашшоқтарини аҳоли зарур, ки мебояд масъалаи бартариятноки аввалиндараҷа бошад;
- мафҳуми маҳдудиятҳо, ки аз ҳолати технология ва ташкили ҷамъият бар меоянд ва қобилияти муҳити атрофро баҳри қонеъсозии талаботҳои ҳозираву оянда меафзоянд».[16, 59с.]

Муҳақиқони Британия Кабир Пирс Д., Маркандя А. ва Барбье Э. бар он назаранд, ки «Рушди устувор коркарди низоми иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад, ки устувории мақсадҳои зеринро таъмин менамояд, яъне афзоиши даромадҳои воқеӣ, баланд бардоштани стандартҳои таҳсилот, беҳтарсозии вазъи саломатии миллат ва баландбардории сифати умумии зиндагӣ».[17, 192с.]

Ба ақидаи Донелла Медоуз олими барҷастаи Амрикоӣ: «Рушди устувор ин сохтори иҷтимоӣ буда, ба таҳаввулотӣ дарозмӯҳлати низоми хеле мураккаби аҳолии инсоният ва иқтисодиёт, ки дар дохили экосистемаҳо ва ҷараёни биогеохимикӣ сайёра ҷойгир аст, мебошад».[18, 7с.]

Роберт Костанса ва Карл Фолке дар кори илмии худ се мушкилоти ба таври иерархӣ алоқамандро чудо кардаанд, ки ҳаллашон бо таъмини рушди устувор алоқаманд аст. Онҳо бадастории самтҳои зеринро дар назар доранд:

- 1) ҳаҷми устувори иқтисодие, ки ба низоми экологии таъмини зиндагии он мувофиқат мекунад;
- 2) тақсмоти боадолатонаи захираҳо ва имкониятҳо, ки на танҳо дар доираи насли имрӯза одамон, балки дар байни наслҳои имрӯзаву оянда тарҳрези мегардад;
- 3) тақсмоти босамари захираҳо дар замоне, ки сармояи табииро бояд ҷавобан дар назар дошта бошад.[19]

Аз нигоҳи Данилов-Данильян В.И. доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори хизматнишондодаи Федератсияи Руссия: «Рушди устувор ин рушди ҷамъиятест, ки заминаи табиӣ он нест намешавад, шароити зиндагӣ ба деградацияи инсон оварда намерасонад ва равандҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ харобкунанда то он дараҷае, ки ба амнияти ҷомеа таҳдид мекунад, рушд намекунад».[20]

Томислав Кларин иқтисодшиноси кишвари Хорватия мепиндорад, ки: «Моҳияти концепсияи рушди устувор аз концепсияи сегонаи зерин маншаъ мегирад ва асоси онро тавозуни байни се унсури устуворӣ: устувории экологӣ, ки ба нигоҳ доштани сифати муҳити зист нигаронида шудааст ва барои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ва сифати зиндагӣ зарур аст, устувории иҷтимоӣ, ки барои таъмини ҳуқуқ ва баробарии инсон, хифзи асолати фарҳангӣ, эҳтиром ба гуногунии фарҳангӣ, наҷод ва мазҳаб равона шудааст ва устувории иқтисодӣ бошад, барои нигоҳ доштани сармояи табиӣ, иҷтимоӣ ва инсонӣ, ки аз онҳо даромад ва сатҳи зиндаги вобастааст зарур аст».[21, 67-94с.]

Ҷанбаҳои илмии концепсияи рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ватанӣ дар доираи қорҳои илмӣ – таҳқиқотӣ васеъ омӯхта шуда, назарияҳои илмӣ бо тарзҳои гуногун ироа гардидааст.

Аз нуктаи назари илмии академики АИҶТ Назаров Т.Н. «Назарияи рушди устувор ин идеологияест, ки барои зинда мондани инсоният равона карда шудааст. Ин роҳест барои таъмини ояндаи бехатар ва шуқуфон. Ин роҳи ҳалли мушкилиҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зист дар маҷмӯъ, ҳамоҳанг карда шудааст. Мо бояд ба эҳёи иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ноил шавем ва ҳамзамон эҳтиёҷоти асосии мардумро қонеъ созем, сатҳи зиндагиро беҳтар намоем ва экосистемаро нигоҳ дорем».[22, 35-37с.]

Иқтисодшинос, профессор Нуриддин Қ. - паҳлуи дигари масъалаи рушди устуворро, ки заминаи бехатарии иқтисодии давлат ва эҳтиёҷоти иҷтимоии онро ифшо мекунад. Чунин маънидод намудааст: «Асоси рушди устувор ва бехатарии иқтисодии давлат, пеш аз ҳама, низоми устувори андозӣ-бучетӣ ва пулию қарзӣ мебошад. Андоз ҳамеша ҳамчун манбаи асосии захираҳои молиявии давлат барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини эҳтиёҷоти иҷтимоии зарурӣ ҷамъоварӣ шуда буд ва мемунад».[23, 11с.]

Оид ба роҳҳои рушди устувори экологӣ ва иқтисодии истехсолоти кишоварзӣ Ғаниев Таварали Бобоевич, доктори илмҳои иқтисод, профессори тоҷик таҳқиқот бурда, иброз мегардад, ки: «Рушди устувор ин мӯътадилсозии вазъи захираҳо нест, балки ҷараёни тағйир додани онҳо мебошад, ки тавозуни истехсоли маҳсулоти кишоварзиро бо назардошти оянда таъмин мекунад».[24, 18-20с.] Инчунин дар ҷои дигар дар мақолаи худ бо номи «Равандҳои концептуалии рушди устувори иқтисодӣ ва бехатарии иқтисодии роҳбарӣ» қайд мекунад, ки «Равандҳои асосии ин концепсияро модели инкишофи ташкил медиҳад, ки дар он сармоягузорӣ, инкишофи техникӣ, технологияи истехсолӣ ва фикрронии роҳбарӣ ба имконоти экосистема мувофиқ ва масъалагузорӣ карда мешавад».[25,22с.]

Ба андешаи доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Одинаев Ҳ.А., ки дар таҳқиқоти илмии худ бо номи «Танзими экологӣ ва иқтисодии идоракунии муҳити зист дар соҳаи кишоварзӣ» оварда шудааст: «Гузариш ба рушди устувор бар мувозинати рушди иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва хифзи муҳити зист асос ёфтааст. Чунин самт барои иҷрои вазифаҳо дар соҳаи мубориза бо камбизоатӣ низ муҳим аст».[26,22с.] Илова бар ин дар қаринаи таҳқиқоти минбаъдаи худ зикр мекунад, ки мавқеи бунёдии концепсияи глобалии рушди устувор ин масъулияти ашхоси зинда барои ҳаёт барои наслҳои оянда, ҷустуҷӯи роҳҳои нав на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ, балки аз ҷиҳати экологӣ самараноки идора мебошад. Норасоӣ ва таназзули захираҳои табиӣ дар заминаи торафт афзояндаи шумораи аҳолии ҷаҳон, пешгӯиҳои фарсудашавии онҳо, изтироб аз тақдир инсоният дар сайёра сабаби асосии бисёре аз сайёраҳо дарк кардани зарурати гузариш ба рушди устувор ва дарёфти роҳҳои дар ин самт мебошанд».[27]

Профессор Исайнов Ҳ.Р. дар китоби худ бо номи «Иқтисоди миллӣ» возеҳан шарҳ медиҳад, ки: «Рушди устувор се унсури асосӣ дорад: рушди иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва хифзи муҳити зист. Таъминоти рушди иқтисодӣ яке аз принципҳои унсури асосии иқтисодӣ буда, мувофиқи он вазъи некуаҳволии мардум бояд ба таври максималӣ баланд бардошта шавад, камбизоатӣ бо ёрии истифодаи оптималӣ ва оқилонаи захираҳои табиӣ кам гардад. Аз инҷо ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки зимни амалисозии он рушди устувори иқтисодӣ дар назди мо интиҳоб байни тараққиёти устувор ва нигоҳдорӣ муҳити зист меистад».[28,255с.]

Бо таъки ба андешаҳои олимони хоричӣ ва ватанӣ метавон илова намуд, ки рушди устувор ин раванди таъмини рушди иқтисодӣ ва бехтарсозии вазъи иҷтимоист, ки дар он самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, сармоягузорӣ, ҷорисозии технологияи инноватсионӣ, рушди нерӯи инсонӣ ва ислоҳоти институтсионалию беҳдошти фазои экологӣ бо ҳам мутобиқ гардонида шудаанд ва иқтидорҳои имрӯза ва ояндаро барои таъмини талабот ва саъю кӯшиши инсоният беҳтар мегардонанд.

Асосноккунии иқтисодии концепсияи рушди устувор ба назарияи чараёни максималии даромади умумии Джон Ричард Хикс[29, 488с.] мутаалиқ аст. Харакати максималии даромади умумӣ дар шароити ҳеч набошад нигоҳ доштани сармояи умумӣ, ки бо кӯмаки он ин даромад ҳосил шудааст, истеҳсол шуда метавонад. Ин концепсия истифодаи оқилонаи захираҳои маҳдудро дар назар дорад. Аммо хангоми ҳалли масъалаи он, ки кадом сармоя бояд ҳифз шавад (масалан, сармояи физикӣ ё худ табиӣ, ва ё инсонӣ) ва то чӣ андоза намудҳои гуногуни сармоя ҳамдигарро иваз карда метавонанд, инчунин хангоми баҳодихии арзишии ин дороиҳо, алалхусус захираҳои экологӣ, дар шарҳ ҳисоби дурусти онҳо мушкилиҳо пайдо мегарданд.

Нуктаи назари иҷтимоии рушди устувор ба инсон нигаронида шудааст ва ба нигоҳ доштани устувории низоми иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аз ҷумла ба кам кардани шумораи низоъҳои харобовар равона шудааст. Ҷанбаи муҳими ин бархурд баробарӣ мебошад. Инчунин ҳифзи сармоя ва гуногунии фарҳангӣ дар тамоми дунё ва ҳам истифодаи бештари таҷрибаи рушди устувор, ки фарҳангҳои ғайриҳуқумфармо доранд мувофиқи мақсад аст. Барои комёб шудан ба рушди устувор ҷомеаи муосирро лозим меояд низоми боз ҳам самараноктари қабули қарорҳоро, ки таҷрибаи таърихро ба назар мегиранд ва гуногунфикриро ҳавасманд месозанд, бунёд кунад. Он гуна ки олими итолиёвӣ Аурелио Печчеи ибраз мекунанд: «Рушди таркиби иҷтимоии концепсияи рушди устувор ғояи бунёдии эҳтироми ҳуқуқҳои наслҳои оянда аст. Захираҳои табиӣ замин мероси умумии тамоми инсоният, аз ҷумла наслҳои имрӯза ва оянда мебошанд. Барои рушди устувор, ин фонди захиравии доимӣ бояд аз насл ба насл гузафта, ба кадрӣ имкон камтар сарф ва ифлос карда шавад».[30,302]

Ҷанбаҳои экологӣ рушди устувор бояд пойдоии низомҳои биологӣ ва физикиро (табииро) таъмин созад. Қобилияти ҳаётии зернизомҳое, ки аз онҳо устувории экосистемаи том (низомии экологии том) вобаста аст аҳамияти махсус дорад. Ғайр аз ин, мафҳуми низомҳо ва паҳноии «табиӣ» зиндагониро метавон фарох фаҳмид ва ба он муҳите, ки одам офаридааст, масалан шаҳрҳоро низ дохил кард. Дикқати асосӣ ба нигоҳ доштани қобилияти худбарқароршавӣ ва мутобиқшавии доимии чунин низомҳо ба тағирёбиҳо равона мегардад, на ин ки нигоҳ доштани онҳо дар ҳолати «беҳтарини» беҳаракат. Вайроншавии (деградатсия) захираҳои табиӣ, ифлоссозии муҳити зист ва талафи гуногунии биологӣ қобилияти худбарқароршавии системаҳои экологиро кам мекунанд.[31,242]

Мусаллам аст, ки барои арзёбии пешрафти ҷомеа дар маҷмӯъ, минтақа, кишвар ва воҳидҳои маъмурии он дар самти устуворӣ (иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ) ё, баръакс, аз даст додани он, хусусиятҳои микдорӣ, нишондиҳандаҳои махсус сохташуда, ки одатан индикаторҳои рушди устувор номида мешаванд, заруранд. Ин индикаторҳо дар дохили худ муҳим нестанд, балки ҳамчун як воситаи ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор ва ислоҳи ин рушд мебошанд. Онҳо ҳамчун асос барои банақшагири ва барномасозӣ дар самти амалиномаҳои механизми таъмини рушди устувор ва сиёсати давлат хизмат мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар доираи омӯзиши адабиётҳои хориҷӣ ва ватанӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки таҳавулоти назарияҳо ва ташаккули концепсияи рушди устуворро анҷомёфта ҳисоб кардан ғайриимкон аст. Муайян кардан мумкин аст, ки ҳуҷҷати асоснокшуда оид ба рушди устувор дар натиҷаи ҷустуҷӯи дурӯдарози созиш дар байни одамон ва давлатҳои назар ва андешаҷӯшон ҳеле гуногун тартиб дода шуда, бо мурури инкишофи ҷамъият концепсияи он ташаккул ёфта, ҳадафҳои мушаххасу замонави кунонидашуда, аз ҷониби олимону коршиносон мавриди таҳлилу баррасии васеъ қарор гирифта истодааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин самт бетараф буда наметавонад, ҳамин аст, ки пайвасти мутобиқ ба меъёрҳои ҷаҳонӣ қонунҳо, қарорҳо, барномаҳои стратегии сатҳи ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ва соҳавиро қабул намуда, ба таври институтсионалӣ механизми таъмини рушди устуворро амали намуда истодааст.

Адабиёт

1. Форрестер Д. Мировая динамика: Пер. с англ. /Д.Форрестер.-М.:ООО «Издательство АСТ». СПб.:Terra Fantastica, 2003.-379 с.
2. Донелла Медоуз, Йорган Рандерс, Деннис Медоуз. Пределы роста. 30 лет спустя/ Пер. с англ.-М.:ИКЦ «Академкнига», 2007.-342 с.
3. Назаретян А. П. О прогнозировании в шутку и всерьез// Историческая психология и социология истории.4(1): 189-210с.
4. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов/ Под общ. ред. В. И. Данилова-Данильяна, Н. А. Пискуловой.-М.: Издательство «Аспект Пресс», 2015.-336 с.
5. Белоусов К. Ю.Современный этап эволюции концепции устойчивого развития и формирование парадигмы корпоративной устойчивости. Проблемы современной экономики, N1 (45), 2013 47-50 с.
6. Х.Н. Гизатуллин, В.А. Троицкий. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма. Общественные науки и современность, 1998.- №5.-126 с.
7. Исайнов Х.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ –Душанбе: Ирфон, 2018. – 648с.
8. Хотунцев Ю.Л. Экология и экологическая безопасность: Учеб. Пособие - С.: Изд-во «Академия», 2004.- С.294
9. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию.Принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа-4 сентября 2002 года).

10. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве –М.: МАКС Пресс, 2004.-240 с.
11. Сайт Знакомство с Китаем с помощью ключевых слов. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://russian.china.org.cn/china/China_Key_Words/2018-10/24/content_67875185.htm (дата обращения: 06.09.2019).
12. Америка и устойчивое развитие. Новая концепция. Под общей ред. В.И. Данилова – Данильяна- М., 1996.- 5с.
13. Концепция перехода Российской Федерации к устойчивому развитию-М.: Экосинформ, 1996.-№9
14. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 октября 2007 года, №500.
15. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.-5с.
16. Доклад всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развитию «Наше общее будущее». Организация Объединенных Наций. A/42/427, Russian, 59 p.
17. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan Publications Ltd., 1989. - 192 p.
18. Donella Meadows. Indicators and Information Systems for Sustainable Development// The Sustainability Institute, 1998. - 78p.
19. Costanza R., Folke C. Ecological Economics and Sustainable Development. Paper prepared for the international Experts Meeting for the Operationalization of the Economics of Sustainability. Manila, Philippines. 1994. July 28-30.
20. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ). Экономика и математические методы, 2003.- Т. 39.- № 2
21. Zagreb International Review of Economics & Business, Vol. 21, No.1, 2018. 67-94 p.
22. Об идеологии развития Таджикистана. В материалах Семинара «Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана»- Душанбе, 1996. –35-37 с.
23. Нуриддин К. Экономическая безопасность Таджикистана: угрозы и их предотвращение // Материалы научно-практической конференции «Угрозы экономической безопасности Республики Таджикистан» - Душанбе, 2007. -124с.
24. Ганиев Т.Б. Пути устойчивого эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана- Душанбе, 1995. –18-20 с.
25. Ганиев Т.Б. Иқтисоди миллӣ: масоили амният ва рақобатпазирӣ. Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (28-29 ноябри соли 2007)-Д.: Деваштич, 2008 – 238с.
26. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве –М.: МАКС Пресс, 2004.- 240 с.
27. Х. А. Одинаев. Таджикистан: на пути к устойчивому развитию. Научно-экспертный центр института биологии развития Российской академии наук. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://sustainabledevelopment.ru/index.php?cnt=338>(дата обращения: 13.08.2019).
28. Исайнов Х.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ –Душанбе: Ирфон, 2018. – 648с.
29. Хикс Джон Р. Стоимость и капитал - М.: Прогресс, 1993.-488 с.
30. А. Печчеи. Человеческие качества. / Перевод с английского О. В. Захаровой с издания The Human Quality «Pergamon Press» Oxford, 1977-М.: Прогресс, 1980.-302 с.
31. Мунасингхе М. Экономическая политика и окружающая среда. Опыт и выводы / М. Мунасингхе, В. Круз // Публикации Всемирного банка по проблемам окружающей среды. Вашингтон, округ Колумбия, 1995.- Вып. 10.-242 с.

АННОТАЦИЯ

ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯҶО ВА ТАШАККУЛИ КОНСЕПСИЯИ РУШДИ УСТУВОР

Дар мақола таҳаввулоти назарияҳо ва ташаккули консепсияи рушди устувор ҳамчун падидаи воқеӣ ва моҳияти илмӣ дошта, таҳқиқ гардидааст.

Ақидаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба раванди мазкур чамъоварӣ шуда, аз ҷониби муаллифони мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллифони дар мақола асоснокӣ чӯзӯҳои таркибии рушди устуворро баррасӣ намуда, марҳилаҳои ташаккул ва ҳадафҳои онро дар шакли расмҳо пешниҳод намуданд.

АННОТАЦИЯ

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИЙ И ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматривается эволюция теорий и формирование концепции устойчивого развития как реального явления и научного значения.

Авторами об этом процессе собрана и анализирована мнения зарубежных и отечественных ученых. В статье авторы обсуждают обоснованность компонентов устойчивого развития и представляют этапы его формирования и задачи в виде рисунков.

Ключевые слова: концепция устойчивого развития, глобальный экологический кризис, устойчивое экономическое развитие, социально устойчивое развитие, охрана окружающей среды, цели устойчивого развития, деградация, загрязняющие вещества, благосостояние, стратегия национального развития

ANNOTATION

THEORY EVOLUTION AND FORMATION SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPTS

The article discusses the evolution of theories and the formation of the concept of sustainable development as a real phenomenon and scientific significance.

The authors of this process collected and analyzed the views of foreign and domestic scientists. In the article, the authors discuss the validity of the components of sustainable development and present the stages of its formation and tasks in the form of drawings.

Keywords: *concept of sustainable development, global environmental crisis, sustainable economic development, socially sustainable development, environmental protection, sustainable development goals, degradation, pollutants, welfare, national development strategy.*